

לב להבין

הבנה ועיון במקרא

על סדר
פרשת השבוע

גיליון פ"ד

פרשת בא

תשפ"ב

פ' ל' כל בכור' – ב' העניינים במכת ובקדושת הבכורות

המכה האחרונה והחותמת, אשר היוותה את תכלית כל המכות – היא מכת בכורות, אשר בה נודע כי אין כה' אלוקינו, ועל ידה שילח פרעה ועמו את בני ישראל מארצם. מראשית כזאת הודיעה ה', ומלפנים אותה גילה, בתחילת שליחותו של משה לפרעה, עוד טרם עשה את כל האותות והמופתים – 'וְאִמַּרְתָּ אֶל פְּרֹעֶה כֹּה אָמַר יְיָ בְּנֵי בְכָרֵי יִשְׂרָאֵל: וְאָמַר אֵלֶיךָ שְׁלַח אֶת בְּנֵי וַיַּעֲבֹדְנִי וְתִמָּאֵן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אֲנֹכִי הֹרֵג אֶת בְּנֶךָ בְּכֹרֶךָ'.

ואנן נעמוד ונשאל – מה היה בה במכת בכורות בכדי להכניע את האומה המצרית, ולגרום לה להכיר בשם השם. ובפשטות רגילים להבין, שהיה כאן איום על עצם חייהם והוכחה לכך שה' יכול להרגם ברגע אחד. אבל אין די בכך, שהרי כבר במכת דבר הוכח עניין זה, כמו שאמר לו ה' לפרעה 'פִּי עֲתָה שְׁלַחְתִּי אֶת יָדִי וְאָף אוֹתָךְ וְאֶת עַמָּךְ בְּדָבָר וְתַפְחֹד מִן הָאָרֶץ'. היינו שאין המטרה רק לגבור עליו, שהרי ברגע אחד היה יכול להמיתו בדבר. וכל המטרה שהשאירו בחיים, הוא להראותו כי אין כה' אלוקינו, כדממשיך ואזיל 'וְאִוֹלָם בְּעֶבְרִית זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ בְּעֶבְרִית הָרְאִיתָךְ אֶת כַּחַי וְלִמְעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ'. ואם כן – הדרן לקושיין, מדוע וכיצד דווקא במכת בכורות נוכחו כי אין כה' אלוקינו בכל הארץ.

עוד תמיהה גדולה בעניינה של מכה זו – הוא מקומם של בני ישראל בתוכה. לפני כן נצטוו ליתן מדם הפסח על המשקוף, כדי שלא יהיה בהם המשחית לנגף. וכל עצמו של חג זה נקבע על הנס והפלא שפסח ה' על בתי אבותינו במצרים 'וְאִמַּרְתָּם זֶכֶח פָּסַח הוּא לִי אֲשֶׁר פָּסַח עַל בֵּיתִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפּוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בֵּיתֵנוּ הִצִּיל'. וכאן כל הרואה יתמה, מדוע לא נקבע זכר לדורות שלא פגע בנו הערוב ולא היכנו הברד ולא ישבנו בחושך. ולא זו בלבד, אלא כמה מצוות נכבדות בתורה נקבעו על שם מה שהצילנו ממכת הבכורות – קדושת פטר רחם באדם ובבהמה, פדיון בכור ופטר חמור, וקביעת פרשה זו בתפילין.

והנה בתוך פרשת 'החודש הזה לכם', שבה נצטוו ישראל בקרבן הברית שבזכותו ייגאלו, נתבשרו על מכת הבכורות העתידה לבוא בזה הלילה: 'וַיַּעֲבֹרְתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה וְהִכֵּיתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְיָ'. יש להבחין שכאן כבר נוסף בה עניין נוסף, שלא נאמר לפרעה ולעבדיו: 'ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים'.

והנה הפייטן בהגדה של פסח שסידר פיוט 'כמה מעלות טובות למקום עלינו' – על סדר יציאת מצרים. הפיוט בנוי, כידוע, בצורה של 'אילו עשה לנו דבר פלוני – דיינו', וחובה עלינו להודות עליו, על אחת כמה וכמה שהוסיף לנו עניין נוסף, וכן על זה הדרך. ומתחיל ומונה מעצם הפדייה ממצרים, דרך השפטים שעשה בהם והנהגת השם עימנו לאורך ימי המדבר, עד הכניסה לארץ ובנין בית הבחירה.

והנה הפיוט פותח 'אֵלֹהֵינוּ הוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא עָשָׂה בָּהֶם שְׁפָטִים, דִּינֵנוּ. אֵלֹהֵינוּ עָשָׂה בָּהֶם שְׁפָטִים, וְלֹא עָשָׂה בְּאֱלֹהֵיהֶם, דִּינֵנוּ. אֵלֹהֵינוּ עָשָׂה בְּאֱלֹהֵיהֶם, וְלֹא הֹרַג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם, דִּינֵנוּ'. דבר גדול למדנו מכאן, שעשיית השפטים באלוהיהם קדמה בחשיבותה ובמקומה – להריגת בכוריהם, ודבר זה צריך עיון, שהרי מהפסוקים עולה שעיקר המכה הייתה מה שהיכה השם כל ראשית אונם, ומה שגרם להם לשלח את ישראל הוא פחדם שמא ימותו כולם, ואילו כאן נכתב להיפך שעיקר המכה היה עשיית השפטים, והריגת הבכורות היה ענין נטפל ונוסף למכה זו.

ועל כרחק צריך לומר שב' עניינים היו במכת בכורות. כלפי מצרים עיקר המכה הייתה 'הנה אנכי הורג את בנך בכורך' – הריגת בכוריהם וגדוליהם, מה שגרם להם לירא שעוד רגע וכולם מתים. אבל כלפי בני ישראל עיקר המכה הייתה עשיית השפטים באלוהי מצרים. וכאן עלינו לברר – כיצד הריגת הבכורות הייתה חלק מהעניין השני – של הכרת אלילי מצרים.

אבל האמת היא שאותם הבכורות היתה להם משמעות מיוחדת בימי קדם, שהרי אז כל הגדול שבבית היה מוקדש לעבודת האל שהאמינו בו. ונמצא שבכורי המצרים כולם היו מוקדשים לאליליהם. ונמצא שבמה שהוסיף ה' לעשיית השפטים באלוהי מצרים – גם את הריגת הבכורות, יש בכך הרבה מעבר למכת הרג ואבדן, אלא יש בה בכדי להכריח את כל אמצעי הפולחן שבהם האמינו

וסגדו. ולא רק שנוכחו שלא יועילו ולא יצילו מאומה, אלא אפילו כהניהם שהיו מוקדשים לעבודתם, נפלו שדודים באין יכולת להציל אפילו את עצמם, ואז ראו הכול ונוכחו לדעת כי אין כהשם אלוקינו בכל הארץ.

ובכך נבין את גודל האות והפלא שעשה ה' לעמו חביבו. שהרי בני ישראל באותה העת היו במצב של 'גוי בקרב גוי', ונטמעו בקרבה של האומה המצרית, ואף סגדו ועבדו לאליליה. וממילא - גם בכוריהם היו מוקדשים ומיוחדים לעבודת אלילי מצרים. ואם כך - בדין היה שגם הם ילקו יחד עם השפטים שנעשו באלוהי מצרים ובעובדיהם.

אבל אז האיר עליהם מלך כל עולמים, אשר מאהבתו אותם ומשמרו את השבועה לאבותיהם, נתן להם את היכולת להינצל מהמכה. וזאת על ידי הקרבת קרבן הברית - קרבן הפסח, וקביעת נאמנותם היחידה אליו, וביותר על ידי שיציהירו זאת קבל עם ועדה בנתינת הדם על המשקוף, ממילא גם בכוריהם יוגדרו ככהני השם תחת היותם כהני האלילים, וכך יזכו להיפלט מהמשחית בצאתו לנגוף את מצרים כמו שנאמר: 'וְהָיָה הָדָם לָכֶם לְאֹת עַל הַפֶּתִים אֲשֶׁר אֲתֶם שָׁם וְרָאִיתִי אֶת הָדָם וּפִסַּחְתִּי עֲלֵכֶם וְלֹא יִהְיֶה בְכֶם נֶגֶף לְמַשְׁחִית בְּהַכְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם'.

ומקרא מלא דיבר הכתוב: 'כִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּכֶנִי יִשְׂרָאֵל בְּאֶדָם וּבְכַהֲנָה בְּיוֹם הַכֹּתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם הַקֹּדֶשְׁתִּי אֲתֶם לִי' (במדבר ח, יז) - בדין הוא שהבכורים שייכים להשם, שהרי כל מה שזכו להינצל הוא אך ורק על ידי שהגדירו עצמם לכהני ה', ובדין הוא שיוקדשו אליו מעתה.

ובזה נבוא להבין שאלה עצומה במצות פדיון הבן. שהרי לפום ריהטא יסודה ועיקרה הוא מה שבטלה העבודה בבכורות ונתינתה ללויים, ומחמת כך נצטוו לפדות את עצמם בחמשת סלעים. איכרא, דכבר ביציאתם ממצרים, הרכה לפני שטעו בעגל - כבר נצטוו על פדיון הבכורות, כנאמר 'וכל בכור אדם בבניך תפדה'. ויש לתמוה, מה היה תכלית הפדיון אז, בעוד הבכורות עדיין היו קדושים להשם.

וכדי ליישב שאלה זו, יש להתבונן במבנה של פרשת 'קדש לי כל בכור', שבפשטות היא עמומה עד מאוד, ונתקשו המפרשים בביאורה על מכוונה. שהרי אמר לו ה' למשה 'קדש לי כל בכור פטר כל רחם בכני ישראל בָּאֶדָם וּבְכַהֲנָה לִי הוּא'. ומיד לאחר מכן - לא הלך משה לאמר זאת לישראל, אלא פתח בעניין אחר לחלוטין - 'וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זָכוּר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאֲתֶם מִמִּצְרָיִם מִבְּיַת עֲבָדִים כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא יְיָ אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ' ומנה להם את סדר קביעת חג המצות. ורק בפרשה אחרת ונפרדת מסר להם את ציווי השם לקדש כל בכור 'וְהָיָה כִּי יִבְאֶה... וְהַעֲבַרְתָּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לִי וְכָל פֶּטֶר שֹׁגֵר בְּהֶמָּה אֲשֶׁר יִהְיֶה לָּךְ הַזֹּכְרִים לִי: וְכָל פֶּטֶר חֶמֶר תִּפְדֶּה בָשָׂה וְאִם לֹא תִפְדֶּה וְעֲרַפְתָּ וְכָל בְּכוֹר אֲדָם בְּכֶנִי תִפְדֶּה'.

ומלבד עצם ההפסק בין הציווי לאמירה, יש כמה חילוקים בין ציווי השם לדברי משה. בעוד בפרשה הראשונה נאמר רק על קידוש הבכורות לה', הפרשה השנייה מרכזה הוא דווקא עניין הפדיון. עוד יש לשית ליבנו שמשה פתח בדבריו 'וְהָיָה כִּי יִבְאֶה יְיָ אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי בְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָךְ וְלְאַבְתֶּיךָ וּנְתַנָּה לָּךְ' - ומשמע שמצווה זו אינה נוהגת אלא בבואם אל הארץ המובטחת, משא"כ הציווי הראשון 'קדש לי' לא הותנה בביאה לארץ. ועי' ברמב"ן שעמד בזה, ועדיין צ"ב.

אבל לפי האמור יובן היטב: הפרשה השניה לא באה לחזור ולבאר את הראשונה, אלא יש לנו כאן ב' פרשיות חלוקות ביסודם, ושתי מצוות שונות לחלוטין. פרשת 'קדושת בכור' ופרשת 'פדיון בכור', כנגד ב' העניינים שהיו בשעתו במכת הבכורות, שמחמתם נקנו הבכורות להשם: אחד, עצם מה שניצלו מהמשחית שהכה במצרים, ולא מבחין בין צדיק לרשע. והשני, מצד מה שבדין היו ראויים למות מצד עצמם, כחלק מהשפטים שעשה השם באלוהי מצרים, וכל מה שניצלו הוא על ידי שהקנו עצמם להשם והייתה נפשם לשלל.

ובזה יוארו לן ב' הפרשיות: 'קדש לי כל בכור' - זוהי פרשה העוסקת בקדושת הבכורות לכהן לפני השם - והוא כנגד מה שנקנו הבכורות להיות משרתי השם, תחת היותם משרתי העכו"ם. דבר זה באמת נקבע מעיקרו להיות מיד ולדורות, עד שבטל ונתקלקל בעת שעשו העגל - ומחמת זה נפדו בעת הקמת המשכן.

ומאידך, פרשת 'וְהָיָה כִּי יִבְאֶה' - באה לחדש דבר נוסף, שנצטוונו בבואנו אל הארץ המובטחת, לקבוע שם וזכר לבנינו אחרינו - לכך שהרג השם כל בכור במצרים ואת בתינו הציל, והיו נפשותינו לשלל - ועל כן נתחייבנו לפדות כל בכורותינו באדם ובבהמה, כקביעת זכר לאותו הנס, וככופר לה' על גאולתנו ועל פדות נפשנו. ומי שגאלנו אז, בקרוב יראנו נפלאות כימי צאתנו מארץ מצרים, ונזכה לומר לפניו שירה חדשה.